

MIJENA ARHIVSKIH FUNKCIJA OD FEUDALNE DRŽAVE DO DEMOKRACIJE I ŠTAJERSKI ZEMALJSKI ARHIV

Gerhard Pferschy

U povijesti arhivistike polazi se sa stajališta da su najstariji oblici arhiva u ranom i visokom srednjem vijeku služili isključivo osiguravanju prava vladara i institucije vladavine. Model mišljenja na kojem se temelji to stajalište vidi u novcu i draguljima, a zatim u insignijama vlasti kao što su kruna, žezlo i ornat, u skupocjenim liturgijskim rukopisima i konačno u pisanim dokumentima o pravima vlastelinstva, koji su se sastojali od povelja i popisa prihoda, bitnih elemenata legitimnosti. Stoga u toj fazi govorimo o »arhivima blaga«, u kojim se zajedno čuvalo blago, insignije vlasti, kao i povelje i zapisi o pravima.¹ Zbog njihova ogromnog značenja za legitimnost izvršavanja vlasti ovi su »arhivi blaga« uvijek pratili vladare i upravo stoga sačuvali su se samo manji dijelovi tih arhiva.

Zbog ove prvobitne funkcije osiguravanja vlasti na različitim razinama od kneza pa sve do vazala često nailazimo na interpretaciju da su ovi arhivi u najranije doba isključivo služili održavanju feudalnog sistema. Međutim budući da su se pisani dokumenti u doba visokog srednjeg vijeka pojavljivali sve češće, ne čini mi se više mogućim da se tom interpretacijom potpuno pokrije fenomen srednjovjekovnog arhiva, pogotovo ako pođemo sa stajališta da pod sadržajem tih arhiva razumijevamo sve što je nastalo kao pismeni refleks javnog djelovanja i državnog života.

U biti se radi o važnijim stvarima, naime o fiksiranju cjelokupne socijalne strukture, već se sada radi o pravu i sigurnosti, pa čak i o borbi protiv prolaznosti svijeta. Stari su Egipćani naprimjer svoje pisane dokumente deponirali u svojim hramovima i tako ih stavljali pod zaštitu svojih bogova. U srednjem vijeku pohranjivali su se dokumenti u tvrđave Božje, tj. u samostane i crkve, a unutar njih su oltari bili mjesta gdje su obitavali sveci-zaštitnici, kod kojih su se deponirali dokumenti. Time se pod božansku zaštitu ne stavlja samo njihovo materijalno održanje nego i njihov sadržaj.

O arhivu najstarijih štajerskih zemaljskih knezova XII. st. znamo malo. Prva značajna povelja ove zemlje, tzv. »Georgenberger Handfeste« (Georgenberški privilegij) iz g. 1186. služila je osiguranju prava zemaljskog plemstva i crkve te očuvanju

¹ A. Brenneke-W. Leesch, *Archivkunde, ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens* (Arhivistika, prilog teoriji i povijesti europskog arhivarstva), Leipzig 1953, München 1970. — *Lexikon Archivwesen der DDR*, Berlin 1976.

samostalnosti zemlje pri predstojećem prelasku vlasti na Babenbergerovce.² Ta je povelja bila rezultat dugih pregovora koji su se vodili usmeno i tek pola stoljeća kasnije se kao povelja čuvala u jednoj od vodećih ministerijalnih obitelji, tj. u obitelji Wildonijevaca, što je dokazano. O duplikatu ili kopiji u rukama zemaljskog kneza, što bi se očekivalo s obzirom na postojanje arhiva zemaljskog kneza, nikad nismo saznali ništa. Nakon XIII. st. Georgenberška povelja izmiče našoj kontroli, a pošto je poslužila kao baza za nove privilegije, posve nestaje. Konačno su je oko 1600. kupili štajerski zemaljski staleži iz zbirke nekog učenog sakupljača, i otada se pomno čuva i njeguje kao simbol zemaljskih sloboda. Kao što vidimo, gotovo sveto strahopoštovanje jednog u velikoj mjeri nepismenog svijeta pred napisanim tekstom ustuknulo je pred svjetovnim stavom prema pisanim dokumentima, koji se ocjenjuju isključivo na bazi njihove upotrebne vrijednosti ovisno o momentanoj situaciji, pa se onda taj dokument ili škartira ili čuva.

Uopće su predstavnici štajerskih staleža u kasnom srednjem vijeku pokazivali značajnu nebrigu za sudbinu svojih pisanih dokumenata. Već sama činjenica da su se dokumenti (povelje) o staleškim privilegijama štajerskih zemaljskih staleža davali pojedinim plemićima na čuvanje umjesto da su ih držali sve zajedno u jednom samostanu ili posebno sigurnom zamku govori nam vrlo jasno kako je taj arhivski materijal gubio svoju funkciju. Uopće je pismenost pri postupcima zemaljskih staleža ostala rudimentarna. O pozivima na sabor brinuo se zemaljski knez, jednako su tako raspisi poreza u vezi sa zaključcima sabora stizali iz pisarnice zemaljskog kneza.³

Tek potkraj XV. st. izrađivali su staleži kratke popise saborskih zaključaka i sažete zapise o prijedlozima zemaljskog kneza kao i o odgovorima zemaljskih staleža. Kad je njihov sadržaj bio objavljen, nitko se više nije brinuo za te papire, pa su oni sačuvani samo fragmentarno i posve slučajno, i to samo pojedinačno. To je išlo tako daleko da se čak ni u doba cara Maksimilijana I ti pisani dokumenti koji su se sad već pojavljivali češće i u većoj mjeri nisu čuvali bar u nekoj vrsti registrature. Čak i za porezni katastar, zvan njemački »Gültansage«, staleži su se zadovoljavali čuvanjem od nekoliko godina unatrag, a za evidentiranje samo od porezne knjige do porezne knjige. Jednako se postupalo sa zapisima o davanju za vojsku.

Od početka pa negdje do sredine XVI. st. sakupljale su se porezne uplate očito zahvaljujući prvom činovniku zemaljskih staleža: sudskom pisaru. Budući da se on morao brinuti za pisarske radove zemaljskih sabora, sakupljalo se kod njega ono malo pisanog materijala koji je ostao sačuvan od sabora. Naime kad je zemaljski sudski pisar Hans Hofmann po nalogu zemaljskog kapetana nakon smrti Maksimilijana I priređivao za tisak spise o zasjedanjima zemaljskog sabora zajedno sa zemaljskim slobodama, rekao je 1523. doslovce da ta knjiga sadrži saborske rasprave ukoliko su mu ti spisi bili pristupačni i u onoj mjeri u kojoj ih je dobivao.⁴

² K. Spreitzhofer, *Georgenberger Handfeste. Entstehung und Folgen der ersten Verfassungsurkunde der Steiermark*. (Georgenberški privilegij. Nastanak i reperkusije prve ustavne povelje Štajerske) Styrica, Neue Reihe 3, Graz 1986, 128 str.

³ B. Seuffert-G. Kogler, *Die ältesten steirischen Landtagsakten 1396–1519* (Najstariji štajerski parlamentarni spisi), I. sv. 1396–1452., II. sv. 1452–1493. *Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark III, 1953. und IV, 1958.*

⁴ W. Sittig, *Das landschaftliche Archiv (Zemaljski arhiv)*. U: *VStLA (= Veröffentlichungen des Steiermärkischen Landesarchivs) 1, 1959, str. 90.*

Ali ni originali za ovo izdanje i za druge spise zemaljskog sabora nisu se očuvali. S druge je strane karakteristično da su se sačuvali savjeti zemaljskog sabora od 2. II. 1519, i to u autobiografiji Siegmunda von Herbersteina. Dakle moglo bi se reći da su već služili pojedinim učeno-argumentativnim interesima pojedinih političara, koji su spise što su im pristigli ili do kojih su mogli doći spremali u svojim priručnim zbirkama.

Veliki preokret u cilju osnivanja stalnog centralnog mjesta zemaljskog sabora donijelo je tek osnivanje stalnog komiteta »der Verordneten« (poslanika) g. 1528. Oni su dobili nalog da se brinu za očuvanje spisa i savjeta zemaljskih sabora, kao i za uredno pohranjivanje privilegija staleža. Ovaj su posljednji zadatak riješili na taj način što su napravili liste kod kojeg je plemića pohranjen koji privilegij. A prvi su zadatak obavili na taj način da su uredili knjige u koje su se zapisivali svi zaključci. Ove knjige sa zapisanim zaključcima zemaljskih sabora sačuvane su od 1536. g. nadalje. Budući da u to vrijeme već počinje angažman štajerskih zemaljskih staleža za široko koncipiranu obranu od Turaka, što je dovelo do stvaranja prvih početaka Vojne krajine, to te radnje zemaljskog sabora nisu neinteresantne ni za povijest Hrvatske.⁵

Da to promotrimo malo detaljnije. Prvi je put politika štajerskog zemaljskog kneza pod carem Friedrichom III prekoračila zemaljske granice pa je svojom politikom naspram Ugarske i nekim drugim potezima uvela štajerske staleže u nadregionalne sisteme, što za njih uglavnom nije baš bilo najpovoljnije. O njihovu držanju i politici možemo se informirati samo iz sekundarnih izvora. Izdanje najstarijih štajerskih zaključaka zemaljskog sabora, koje je izvršio Burkhard Seuffert pokazuje svu problematiku postojećih kriterija vrednovanja.⁶

Za široko koncipiranu politiku Maksimilijana I Štajerska je značila nevažnu marginalnu pokrajinu. Pod Ferdinandom I Štajerska je kao neposredno ugrožena pozadina preostale Ugarske i kao moguće poprište rata opet zadobila nadregionalno značenje. Radi se o sretnom slučaju što je istodobno s početkom suradnje zemaljskih staleža u borbi protiv Turaka, odnosno baš uvjetovano u velikoj mjeri tim angažmanom počela djelovati i centralna uprava staleža u Štajerskoj. Na osnovi toga smo sada u Štajerskoj u mogućnosti da stajalištima samog cara koja su sačuvana u Bečkom »Kućnom, dvorskom i državnom arhivu« (Haus-, Hof- und Staatsarchiv) stavimo uz bok mišljenja direktno pogođenih, tj. zemlje Štajerske.

Jer sad se zemaljski ured (Kanzlei) počeo brinuti i za očuvanje onih spisa koji početkom g. 1528. još nisu bili bačeni. U početku su originale »sadorskih zaključaka« uništavali nakon što bi ih unijeli u knjige, međutim sad se prešlo na to da se svi ti spisi stave u ovitke po mjesecima, pa je konačno nakon tog načina poslovanja uslijedilo vođenje posebnih akata za pojedine predmete i njihovo zapisivanje u godišnje registre s indeksom.

Širenje zemaljske birokracije dovelo je konačno g. 1567. do toga da je zaposlen i stalni službenik-registrator. Time počinje registriranje ulaznih i izlaznih akata u

⁵ W. Sittig, Landstände und Landesfürstentum. Eine Krisenzeit als Anstoß für die Entwicklung der steirischen landständischen Verfassung (Zemaljski staleži i zemaljska kneževina. Krizno doba kao poticaj za razvitak štajerskog zemaljsko-staleškog ustava). VStLA 13, 1982, 222 str.

⁶ Kao pod 3.

knjige za registraturu i ekspedit. Jednako su odsada sudski pisari i šefovi porezne uprave čuvali svoje popise i blagajničke knjige. Što se zapravo zbilo?

Prije su se pisani dokumenti spremali samo kao dokaz vlastitih prava, dakle u svrhu samoobrane; međutim sad su odloženi spisi dobili još jednu novu funkciju. Radi se o tome da se mogu rekonstruirati stariji upravni procesi, pa čak i o tome da se osigura kontinuitet upravnih i pravosudnih postupaka. To znači da se već radi o očuvanju pravne sigurnosti, o osiguravanju pravednosti kod staleža i čitavog pučanstva. Pravo je nešto što je nastajalo postepeno, pa su pojedinim odlukama bili potrebni primjeri iz prošlosti koji su se mogli nabaviti iz registrature u arhivima staleža.

Preuzimanjem obrane zemlje, učvršćivanjem Vojne krajine, nastala je diferencirana administracija koja je za pojedina područja, kao što su npr. zdravstvo, uprava arsenala, uprava građevina i sl. pomalo stvarala vlastite urede, a u okviru tih ureda i vlastite registrature. Unatoč tome što su staleži nakon protureformacije izgubili mnoge ingerencije, ti su arhivi živjeli dalje, iako s manje važnim sadržajima, budući da je pravo odlučivanja prebačeno na Dvor i njegove organe.⁷

Stari su se arhivi već onda shvaćali kao posebna tijela, a u XVII. st. iz toga su nastali glavni inventari. Treće desetljeće XVIII. st. donijelo je sveobuhvatnu novu inventarizaciju koja se nastavila do sredine stoljeća. Od 1778. počela je reorganizacija tekuće registrature, koja je sad dobila više sadržajnih grupa. Ovakvo raščlanjivanje materijala održalo se u nešto izmijenjenu obliku sve do 1925.

Budući da se stari dijelovi arhiva gotovo više nisu upotrebljavali, izostalo je i njihovo prestrukturiranje. Ali nipošto nije bilo govora o tom da se unište ili još više škartiraju. Jer za štajerske je staleže u doba većeg razvlašćivanja od centralistički orijentiranog apsolutizma njihov arhiv, jednako kao i njihov arsenal, predstavljao uspomenu na bivšu moć koje su se rado prisjećali.

I nije nipošto slučajno što je staleški savjetnik Johann von Kalchberg g. 1800. poduzeo akciju da bi se iz starog fundusa staleškog arhiva napravio štajerski zemaljski arhiv, koji bi služio istraživanju domovinske povijesti. Ali još je stari princip očuvanja tajnosti, kao i strah vlade od staleških težnji za samostalnosti bio jači. Zato je izdavanje stare povelje »Georgenberški privilegij« (Georgenberger Handfeste) spriječila cenzura.⁸ Poticaj da se uspostavi javnost jednog arhiva koji bi služio istraživačkim radovima doći će s druge strane. Ali o tom kasnije. Toliko o povijesti pokrajinske arhivistike.

Drugu granu razvoja čine crkveni arhivi. Vjerojatno leži u biti onog koji je politički slabiji i vojno ranjiviji da se intenzivnije brine za očuvanje svojih pisanih dokumenata, pa su to činili i štajerski samostani, koji su se u velikoj mjeri brinuli za svoje dokumente, jer su oni tvorili bazu za sve pravne postupke koji su se općenito proširili na osnovi rane recepcije rimskog prava u toku XIII. st. Veća postojanost samostana vjerojatno je djelovala i na to da su se njihovi arhivi sačuvali gotovo u cijelosti sve do vala ukidanja samostana u doba jozefinizma. Iz prodajne mase kasnijih državnih vlastelinstava odn. bivših isusovačkih posjeda povelje su dospjele u bečki centralni arhiv, dok su drugi arhivski materijali često bili prodavani zajedno s gospodstvima i svršavali kod trgovaca starim papirom. Tu se može govoriti sasvim općenito o izraženim funkcijama zaštite i pravne pomoći arhiva.

⁷ Kao pod 4, str. 92 i dalje.

⁸ Kao pod 2.

Nasuprot tome su spisi velikih plemićkih obitelji⁹ bili jače izloženi slučajnosti dinastičkog razvoja. Od nekih kao npr. od Stubenbergera postoje kasnosrednjovjekovni arhivski inventari, od nekih drugi popisi povelja.¹⁰ Nešto je preživjelo ukidanje kmetstva vezanog za zemlju 1848, nešto je kao posljedica toga propalo. Također su i pisani dokumenti štajerskih gradova u srednjem vijeku sačuvani samo u iznimnim slučajevima. U pravilu su se gradske arhivalije sačuvale tek počevši od XVI. st. nadalje.

Čuvanje materijala iz institucija zemaljskih knezova iz srednjeg vijeka vrlo je malo i sporadično. Najvažnija upravna institucija, Zemaljska pisarnica, kasnije ured vicedomusa, koja je bila zadužena za upravljanje domenama, nije sačuvala svoje arhive. Pojedini dijelovi kao npr. urbari zemaljskih knezova nalaze se djelomično u Grazu, a djelomično, jednako kao i arhiv povelja zemaljskih knezova u Austrijskom državnom arhivu u Beču.¹¹ U tom su kontekstu važne i rane komorne knjige bečke Dvorske financijske uprave.¹²

Nešto materijala iz uprave domena nalazi se u posebnom odjelu Komore Donje Austrije u Grazu.¹³ Ali općenito se mora reći da su pod Maksimilijanom I i Ferdinandom I zemljom upravljale institucije koje svoje sjedište nisu imale u samoj zemlji. Oba predstavnika zemaljskog kneza u Štajerskoj, zemaljski kapetan i vicedomus bili su u velikoj mjeri odgovorni vladi zemaljskog kneza u Innsbrucku odn. Beču.¹⁴

Tek nakon habsburške podjele zemalja 1564. u Grazu je došlo do osnivanja vlastitih dvorskih vladinih ureda.¹⁵ Njihov je teritorij obuhvaćao u skladu s područjem vladavine unutrašnjoaustrijskog nadvojvode Karla II Štajersku, Korušku, Kranjsku, Goricu i Gradišku. Ova unutrašnjoaustrijska grupa zemalja ostala je najvjerojatnije iz razloga obrambene politike i nakon što je Ferdinand II 1619. postao carem samostalna jedinica, kojom su upravljali namjesnik i tajni savjetnik, koji su bili direktno podređeni vladaru.

Po uzoru na organizaciju vlasti u Beču nastali su sad i u Grazu tajni savjet, dvorski savjet, vlada, dvorski ratni savjet, dvorska komora i kao centralna instituci-

⁹ F. Pichler, Das »Joanneumsarchiv«. U: VStLA 1, 1959, 7 i dalje.

¹⁰ J. Loserth, Das Archiv des Hauses Stubenberg. (Arhiv obitelji Stubenberg). Veröffentlichungen der Histor. Landeskommission für Steiermark 22, 1906. i 26, 1908.

¹¹ A. Mell i V. Thiel, Die Urbare und urbarialen Aufzeichnungen des landesfürstlichen Kammergutes in Steiermark. (Urbari i urbarijalni zapisi zemaljsko-kneževskog komornog dobra u Štajerskoj). Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichte 36, 1908, str. 73. i dalje.

¹² F. Walter, Inventar des Wiener Hofkammerarchivs. Publikationen des Österr. Staatsarchivs II/VII, 1951, str. 77. i dalje.

¹³ G. Pferschy, Zur Quellenkunde der Wirtschaftsgeschichte Innerösterreichs 1565—1625. Das Archiv der NÖ Kammer (Prilog izučavanju privredne povijesti Unutrašnje Austrije 1565—1625. Arhiv donjoaustrijske komore). U: MStLA (= Mitteilungen des steiermärkischen Landesarchivs) 14, 1964, str. 39. i dalje.

¹⁴ V. Thiel, Zur Geschichte des k.k. steiermärkischen Statthaltereiarchivs (Prilog povijesti c.k. štajerskog namjesničkog arhiva). U: Beiträge zur Erforschung steirischer Geschichte 37, 1914, str. 1 i dalje.

¹⁵ V. Thiel, Geschichte der innerösterreichischen Zentralverwaltung. (Povijest unutrašnjoaustrijske centralne administracije). AÖG 105, 1916, str. 1—210. i 111, 1930, str. 497—670.

ja komora. Pri ovim su uredima nastale registrature, koje su se bazirale na konceptima. Prevladavajući princip uređenja bila je kronološka serija, a pored toga postojale su, vjerojatno nastale kao izbor činovnika, sadržajne grupe, ono što mi nazivamo sadržajni odjeli.

Uredska je tehnika napredovala. Starije su knjige komora bile knjige kopija, u kojima se ispred svakog spisa nalazio kratki sadržaj, međutim sada su koncepti akata tvorili fond. Prispjeli spisi, međuakti i rješenja tvore po jedan akt. Tome pripadajući registri sadržavali su sad sadržaj, zatim rubrum i jedan redni broj, pod kojim se taj akt onda i odlagao.

Budući da su se ti registri sačuvali, oni i danas još tvore pomoćne knjige za fond, dok su sadržajni odjeli učinjeni pristupačnim pomoću modernih inventara.

Ove se registrature čuvaju u odgovarajućim uredima koji su naslijedili bivše. Da bi se razjasnilo njihovo porijeklo, mora se poznavati odgovarajuća sukcesija ureda. Naprimjer, jedan od najvećih sakupljača u toku redosljeda ureda bila je Zemaljska financijska direkcija, koja nam nije sačuvala i predala samo financijske urede nego i uprave državnih dobara, katastre i knjige lena zemaljskih knezova, kao i akte o lenima.¹⁶

Brojne reforme administracije u toku XVIII. i XIX. st. dovele su do nastajanja kratkovjekih posebnih registratura, međutim one su završavale u registraturama njihovih nasljednika. Pojediniosti o tome mogu se pročitati u našem cjelokupnom inventaru. Najbolji pregled novije povijesti administracije Unutrašnje Austrije daje djelo koje je redigirao prof. Žontar u vezi s arhivima nasljednicima bivših unutrašnjoaustrijskih krunskih zemalja a koje sam ja izdao 1988. pod naslovom »Handbücher und Karten zur Geschichte der Verwaltungsstruktur in den Ländern Kärnten, Krain, Küstenland und Steiermark bis zum Jahre 1918« (Priručnici i karte uz povijest strukture administracije u zemljama Koruškoj, Kranjskoj, Priobalju i Štajerskoj do g. 1918).¹⁷

Međutim te stare registrature nisu prošle bez gubitaka. Glavni štetočina bio je Centralni odabirni arhiv (Zentrales Auslesearchiv) koji je osnovala Marija Terezija u Beču i koji se kasnije pretvorio u »Kućni, dvorski i državni arhiv« (Haus-, Hof- und Staatsarchiv). Tako su povelje zemaljskih knezova 1752. i 1784. lijepo iz »Riznice pod svodovima« (Schatzgewölbe) u Grazu otputovale u Beč.

Na kraju je Andreas von Meiller 1846. izlučio onaj arhivski materijal koji se njemu učinio bitan za bečki »Kućni, dvorski i državni arhiv«. Tamo je taj materijal podijeljen na unutrašnjoaustrijske akte.¹⁸ Dio koji se odnosio na Štajersku, a obuhvaćao je 49 fascikla vraćen je g. 1922. u Graz. Međutim ovi Meillerovi akti su značajni i za sve druge unutrašnjoaustrijske zemlje, budući da su njihovi sadržaji djelomično centralne naravi. Pogotovo za drugu polovicu XVI. st. tu su sadržani materijali iz registrature Tajnog savjeta, komora i unutrašnjoaustrijske vlade.¹⁹

---

¹⁶ P. Klug, *Die Archive der Finanzbehörden. (Arhivi financijskih uprava)*. U: VStLA 1, 1959, str. 301. i dalje.

¹⁷ Izašlo kao VStLA 15, 1988.

¹⁸ V. Thiel, kao pod 14, str. 16 i dalje.

¹⁹ Inventar izdan u: MStLA 7, 1957, str. 55 i dalje.

Arhivi unutrašnjoaustrijskih centralnih ureda pretrpjeli su gubitke uslijed višekratnih škartiranja, krađa npr. od strane dvaju sluga vlade²⁰ koji su taj papir prodavali na kilograme sitnim trgovcima, kao i uslijed truljenja u podrumskim prostorijama zamka u Grazu. G. 1905. tvorili su ipak glavni fond pri osnivanju arhiva carsko-kraljevskog štajerskog namjesništva.

Ako se sad ponovno zapitamo kakva se funkcija može pripisati ovim registraturama unutrašnjoaustrijskih administrativnih vlasti, naći ćemo odgovor na to pitanje u uredskim propisima za te vlasti. Iz njih možemo povrh toga i razabrati kakva je uloga bila namijenjena činovnicima u novovjekovnoj kneževskoj državi.

Kao primjer i izvor izabrat ćemo uredske propise unutrašnjoaustrijske vlade iz g. 1650.²¹ koje sam ja izdao i koji se dakle odnose na jedno vrijeme kada je vlast i ustrojstvo kneževske države još bila neokrnjena idejama prosvjetiteljstva, koje u ovim krajevima očito još nije bilo recipirano.

Tu npr. piše da referent za lena i registrator moraju s predmetima lena postupati tako da za cara ne nastane kod lena nikakva šteta, ali da se ni strankama ne nanese nepravda. Na kraju čitamo preambulu punu opomena da treba precizno raditi, a ona nam još i objašnjava da nije samo caru stalo do marljive i pravedne registrature nego i njegovim nasljednicima, zemlji i svim ljudima. Nadalje se strogo opominje da se valja pridržavati termina apelacija, da se ne bi nešto previdjelo i da nitko ne smije biti oštećen. Dakle mogli bismo reći da registratura, tj. vladin arhiv ne postoji samo zbog vlade, nego zbog cijele zemlje i da je njezina zadaća sudjelovati u provođenju pravde. Nadgradnju svega čini opća zaključna napomena o uredskim propisima, da činovnik mora postupati iskreno, časno, pošteno i pravedno, jednako prema siromašnim kao i prema bogatima. Da on treba unapređivati pravednost i istinu a onemogućavati nepravednost i zlobu, kao što se to priliči za spas njegove duše i kao što to proizlazi iz njegovih dužnosti. U krajnjoj liniji je činovnik na taj način postavljen kao čuvar bogomdanog ustrojstva svijeta, koje je postavilo i kneza.

Ovu misao da registratura mora pomagati pravdu i zaštićivati narod od nepravde nalazimo i na drugom mjestu već kod Jakoba von Ramingena u njegovu članku »Von der Registratur, ihren Gebäuden und Regimenten« (O registraturi, njezinim zgradama i upravljanju), izdanom u Heidelbergu 1571. Tome uz bok možemo staviti i formulaciju cara Leopolda I iz g. 1692.²² da je registratura duša svakog ureda. Isto se tako registratorima i njihovim pomoćnicima stalno utuđivalo da moraju biti diskretni, da ne smiju izbrbljati tajne stvari koje im dolaze u ruke niti ih smiju odavati za novac. Jednom riječi to je bilo totalno zatvaranje arhiva. A i to spada u kompleks osiguravanja prava.

Misao o korištenju raznih uredskih arhiva i arhiva »Akata pod svodovima« za izučavanje povijesti unutrašnje Austrije, tj. domovinske povijesti probila se u Štajerskoj s jedne strane zahvaljujući vremenskom poklapanju državno-političkog razmišljanja u smjeru opozicije naspram ideja francuske revolucije, i to pomoću jačanja ljubavi prema domovini na bazi naglašavanja njezine historijske dimenzije

²⁰ V. Thiel, kao pod 14, str. 25 i str. 31, napomena 3.

²¹ G. Pferschy, Die Kanzleiordnung für die innerösterreichische Regierung aus dem Jahre 1650 (Uredski propisi za unutrašnjoaustrijsku vladu iz god. 1650.). U. MStLA 25, 1975, str. 31—69.

²² Steiermärkisches Landesarchiv, Hofkammer 1692 X 26.

zajedno s idejama romantike, a s druge strane zahvaljujući jedinstvenoj ličnosti nadvojvode Johanna.²³

On je g. 1811. u Grazu osnovao zemaljski muzej »Joanneum« kao istraživačku i nastavnu instituciju s vrlo naglašenim zadatkom za sakupljanje izvora za povijest unutrašnjoaustrijskih zemalja. Čak se bavio mišlju da sam napiše povijest unutrašnje Austrije. Vjerojatno ga je tek Joseph Freiherr von Hormayr uvjerio u to da se prvo moraju sakupiti izvori, a onda se tek može početi pisanjem povijesti.

Međutim u biti nadvojvoda Johann nije toliko želio osnovati arhiv u današnjem smislu nego više stvoriti neku vrstu dokumentacije o unutrašnjoaustrijskoj odn. štajerskoj povijesti. U skladu s tim su statuti Joanneuma predviđali i posudbu arhivalija od plemića i samostana i njihovo prepisivanje. Nadalje su se trebali sakupljati svi spomenici, sve vrste tuzemnog kovanog novca te grbovi i pečati za pisanje genealogije, a povrh svega još i historijski rukopisi, što je vjerojatno značilo kronike i tiskana djela o povijesti i statistici unutrašnje Austrije. To se sve trebalo upotpuniti serijom portreta zemaljskih knezova i drugih ljudi koji su stekli zasluge za unutrašnju Austriju ili odličnika koji su se tamo rodili.

Kao cilj zadana je bila kritička i pragmatička povijest unutrašnje Austrije. Putem mnogobrojnih razgovora i više poziva nadvojvoda je nastojao dobiti privolu za slanje dokumenata koji bi se onda kopirali. Tek pod utjecajem Kalchberga i Waringera nadvojvoda je prešao na to da govori o prepisivanju ili pohranjivanju originala. Sam je nadvojvoda dao u Beču napraviti brojne prijepise, i nakon dužeg oklijevanja stvarno je počeo veliki priljev arhivskog materijala.²⁴ G. 1817. došlo je i do namještanja jednog arhivara.²⁵

Povrh djelatnosti ovog arhivskog odjela muzeja počelo je i Historijsko društvo (Historischer Verein), osnovano 1843. također sakupljati arhivalije iz privatnog i komunalnog područja.

Sljedeći stupanj razvoja počeo je postavljanjem znanstvenika Josepha Zahna za upravitelja zbirki.²⁶ Uspio je g. 1868. objediniti arhivske zbirke muzeja i Historijskog društva sa starom registraturom štajerskih zemaljskih staleža u jedan zemaljski arhiv.

Najviše je nastojao oko toga da spasi i pribavi arhive zemaljske gospode, koji su nakon ukidanja obaveza seljaka i agrarne reforme izgubili svoju funkciju, i stvarno je uspio osigurati velik broj tih arhiva za muzej. Osim toga počeo je preuzimati dijelove Inerberških rudarskih arhiva (Innerberger Bergarchive) a prešao je i na katastre i druge materijale zemaljske financijske direkcije. Njegov nasljednik Mell preuzeo je brojne arhive gradova i trgovišta.

²³ H. Wiesflecker, Erzherzog Johanns Verhältnis zur Geschichte (Odnos nadvojvode Johanna prema povijesti). U: Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 33, 1982, str. 53–60.

²⁴ G. Pferschy, Erzherzog Johann und die Anfänge des steirischen Archivwesens (Nadvojvoda Johann i počeci štajerskog arhivarstva). U: Forschungen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark 33, 1982, str. 83–87.

²⁵ F. Pichler, Dr.h.c. Josef Waringer, steiermärkisch-ständischer Registrator, Landschafts- und Joanneumsarchivar (Dr.h.c. Josef Waringer, štajerski staleški registrator, arhivar zemaljski i joaneumski). U: MStLA 23, 1973, str. 29 i dalje.

²⁶ F. Posch, Josef von Zahn und die Gründung des steiermärkischen Landesarchivs (Josef von Zahn i osnivanje Štajerskog zemaljskog arhiva). U: MStLA 18, 1968, str. 25 i dalje.

Pored toga je od g. 1905. nadalje Namjesnički arhiv (Statthalterarchiv) nastojao privući sebi sav državni arhivski materijal. Tako je kupio glavninu starih fondova Zemaljske financijske direkcije i arhive sudova, kao i glavnu masu velikog arhiva Inerberškog glavnog sindikata.²⁷

Na osnovi reforme ustava g. 1925. donesen je 1927. zaključak da se spoje Zemaljski arhiv i arhiv namjesništva što je onda i provedeno 1932. Pravo stapanje spajanjem arhivalija državnog porijekla od 1933. provodio je Ignaz Nölblböck, koji je kao i mnogi drugi novatori zbog toga za dugo vrijeme navukao neprijateljstvo suradnika starog Zemaljskog arhiva.²⁸

Danas se Zemaljski arhiv sastoji od šest odjela: od državnih arhiva, arhiva savezne pokrajine, odjela za nove akte, odjela za suvremenu povijest, biblioteke za administraciju i arhiva za udruženja i privatnike, u koji je integriran bivši arhiv Joanneuma isto kao i zbirka topografskih karata i crteža. Danas taj arhiv obuhvaća 41 km polica. U njegovoj se zbirci povelja nalazi više od 40.000 povelja u originalu ili u prijepisima.

Već je nadvojvoda Johann svojem muzejskom arhivu postavio kao dugoročni cilj istraživanje regionalne povijesti. Zemaljski se arhiv kao znanstvena institucija trudi do današnjeg dana da ispunjava ovu funkciju. To se vršilo stručnom obradom materijala, sređivanjem i otvaranjem, i može se kazati da je taj arhiv među austrijskim regionalnim arhivima postigao najveću gustoću pristupačnosti. To se može već razabrati iz opsežnog cjelokupnog inventara koji je 1959. izdao moj prethodnik Fritz Posch.²⁹

Ali vrlo dobro znanstveno izobraženi arhivari izradili su i značajne doprinose u istraživanju povijesti zemlje, djelomično u okviru velikih skupnih radova, djelomično tražeći svoj vlastiti naučni put.

Sažimajući moglo bi se reći da je arhiv u XIX. st. isprva služio političkom cilju jačanja povezanosti s domovinom. Međutim nakon revolucije 1848. imao je isključivo funkciju historijsko-naučne institucije.

U XX. st. prvo je u Namjesničkom arhivu k tome došla još i funkcija pomoći za administraciju, jer je Namjesničkom arhivu od početka bila priključena centralna registratura namjesništva kao privremeni arhiv.

Što su više napredovali osiguranje i otkup arhivskog materijala, koji je imao i neposrednog značenja za stanovništvo kao npr. katastar i gruntovne knjige, to se u sve većoj mjeri tajni arhiv do kojeg su imali pristup samo znanstvenici i činovnici pretvarao u javnu instituciju za stanovništvo.

No i s druge su strane također pristizale nove ideje istog usmjerenja. Nakon prvog svjetskog rata došlo je u Štajerskoj do pojačanog okretanja prema vlastitoj domovini, njezinoj povijesti i vlastitosti. Geramb je osnovao Štajersku školu

²⁷ F. Posch, 50 Jahre Statthalterarchiv. Geschichte seiner Errichtung (50. god. Namjesničkog arhiva. Povijest njegovog stvaranja). U: MStLA 6, 1956, str. 21. i dalje.

²⁸ F. Posch, Das steirische Archivwesen von 1928 bis zum Ende des zweiten Weltkrieges (Štajersko arhivarstvo od 1928. do kraja drugog svjetskog rata). U: MStLA 8, 1958, str. 17 i dalje.

²⁹ F. Posch (izdavač), Gesamtinventar des Steiermärkischen Landesarchivs, VStLA 1, 1959, 482 str.

historijske etnologije. Sve su se više njegovali narodni običaji i slično.³⁰ Istodobno je arhiv počeo vrlo intenzivno nastojati oko nestručnjaka, prvo oko učitelja u selima i trgovištima, koje su pokušali motivirati da započnu voditi mjesne kronike i da istražuju lokalnu povijest. Pomagali su im pritom da steknu prava znanja o metodama korištenja izvora. Jednako su tako potpomagali istraživanje povijesti (genealogije) pojedinih obitelji u narodu. Na osnovi tog školovanja iz arhiva je izašla čitava generacija istraživača zavičaja i obitelji.³¹

Ja bih to danas htio interpretirati kao preuzimanje novih funkcija na području obrazovanja naroda odn. andragogije, tako da je arhiv pored svoje funkcije unapređivanja znanosti dobio još i kulturno-političko značenje. Učitelji kojima bismo se danas još mogli obratiti s takvim prijedlozima malobrojni su, za to postoje mnogostruki uzroci. Ali ostalo nam je okretanje građaninu koji ulazi u arhiv i potreban mu je savjet i pomoć, posvećivanje, koje svaki arhivar osjeća kao svoju dužnost.

Danas sami sebe shvaćamo kao moderan servisni pogon, koji zna da o njegovoj ulozi u društvu ovisi njegovo vrednovanje a time i njegovo postojanje,³² jer se pita za korist za čitavo društvo kad se radi o osiguravanju potrebnih sredstava iz socijalnog proizvoda jednog pluralističkog društva demokratskog određenja. Mi se ne ustručavamo da pravimo reklamu za svoju stvar i koristimo se također mogućnostima koje nam pružaju marginalna područja naše djelatnosti. Naprimjer priređivanje velikih izložbi, koje se više ne mogu zamisliti bez nas kao posuđivača, organizatora i znanstvenih suradnika, kad se radi o ovom mediju modernog obrazovanja naroda u Štajerskoj.

Efikasnost se institucije danas često izražava u brojkama. One pokazuju u kojoj mjeri znanost i stanovništvo akceptira vlastitu ponudu. I tu možemo upozoriti na stalno rastuću »potražnju«. U toku prošlih godina dosegli smo brojku od preko 6.000 posjeta godišnje za koje smo izvršili približno 200.000 prenošenja arhivskog materijala. Tome treba pribrojiti i činjenicu da nas zemaljska uprava i sudske institucije koriste kao privremeni arhiv.

Dakle smatramo da danas obavljamo trostruku funkciju: prvo djelujemo kao naučnoistraživačka institucija, drugo kao pomoćni organ administracije i treće kao servisna institucija za naše stanovništvo, u što se uključuje i stara funkcija osiguravanja kontinuiteta prava i čuvanja prava za sve naše sugrađane.

³⁰ G. Pferschy, *Über Kräfte und Ideen im politischen Leben des Steiermark während der Ersten Republik* (O snagama i idejama u političkom životu Štajerske za vrijeme Prve republike). U: *Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark* 58, 1989, str. 251 i dalje.

³¹ W. Sittig, Max Doblinger. U: *MStLA* 13, str. 1963, 23 i dalje.

³² G. Gänser, *Das Archiv als Serviceinstitut — Archiv und Parteienverkehr* (Arhiv kao uslužna institucija — arhiv i promet stranaka). U: *Arhivi* '81, Maribor 1982, str. 133 --139.

Zusammenfassung

DER WANDEL DER FUNKTION DER ARCHIVE VOM FÜRSTENSTAAT ZUR DEMOKRATIE UND DAS STEIERMÄRKISCHE LANDESARCHIV

Gerhard Pferschy

Während noch für das Spätmittelalter eine gewisse Unbekümmertheit der herrschenden Schichten im Umgang mit ihrem Schriftenmaterial vorherrschte, setzte ab 1528 mit der Einrichtung eines ständigen Ausschusses der steierischen Landstände auch die Fürsorge für das Schriftenmaterial ein. Ein Registrator ist ab 1567 nachweisbar. Damit tritt zur alten Aufgabe der Archive, Rechtstitel zu bewahren, die Funktion der Sicherung der Kontinuität von Verwaltungsentscheidungen. Diese landständische Registratur, die gut erhalten ist, enthält auch viel Material über die Militärgrenze.

Früh entwickelten sich zum Schutz erworbener Rechte geistliche Archive. Sie sind gut überliefert, während geschlossene Kommunalarchive aus dem Mittelalter fehlen.

Ab 1564 kam es in Graz zur Errichtung einer eigenen landesfürstlichen Regierung für die innerösterreichischen Länder. Ihre Registraturen sind weitgehend erhalten. Die Fonds dieser Grazer Zentralbehörden sind auch für die Geschichtsforschung der Nachbarländer wichtig. Damals konnten sich die Registratoren als Hüter der göttlichen Rechts- und Weltordnung aufgefaßt sehen. Die Registraturen waren geheim, ihr Zweck war die Rechts-sicherung für Herrscher und Bevölkerung.

Als Ergebnis der Gegenbewegung gegen die französische Revolution durch die Romantik entstand 1811 das Landesmuseum Joanneum. Der Zweck war didaktisch, eines der Ziele war eine Geschichte der Steiermark. 1843 begann auch der Historische Verein Archivalien zu sammeln. 1868 wurden diese Archivaliensammlungen mit der Altregistratur der Landstände zum Landesarchiv vereinigt, das unter Joseph von Zahn eine streng wissenschaftliche Ausrichtung erhielt. 1905 kam für die staatlichen Registraturen dazu ein Statthaltereiarchiv, das der Verwaltung auch als Zwischenarchiv diente. 1925/27 wurden beide zusammengelegt. Heute ist das Landesarchiv eine wissenschaftliche Forschungsstätte. Es dient daneben auch der rechtssuchenden Bevölkerung, der Verwaltung und der Volksbildung als umfassender Servicebetrieb.